

УДК 94(327:430)

Кудряченко А.І.

ФРН-НДР: ДОСВІД ОБ'ЄДНАННЯ І РОЛЬ У НЬОМУ МІЖНАРОДНИХ АКТОРІВ

У статті аналізується практика і перебіг подій 1989-1990 рр. з досягнення німецької державної єдності з погляду узгодження зовнішньополітичних проблем входження Східної Німеччини (НДР) до складу Західної Німеччини (ФРН). Розкриваються підходи різних держав, які були учасниками переговорного процесу, щодо погодження засад мирної зміни кордонів за одночасного зміцнення стабільності та довіри в оновленій Європі. Окремо розкривається трансформація концептуальних підходів радянського керівництва до врегулювання німецького питання повоєнної доби і періоду блокового протистояння. Аналізуються положення щодо динамічних змін становища провідних акторів, подолання ними усталених стереотипів та ідеологічних штампів, віднайдення шляхів узгодження поглядів зацікавлених держав у подоланні розколу німецької нації у площині досягнення неконфронтаційної системи відносин на континенті.

Аналіз проведено з погляду затребуваності досвіду об'єднання Німеччини, подолання її національного розколу і ролі в цих процесах міжнародних акторів. Наголошується, що історична практика повоєнної Німеччини, досвід відносно недавнього подолання дводержавності німців може і повинен певним чином прислужитися Україні та міжнародній проукраїнській коаліції при подоланні сучасних проблем та викликів, а також справі досягнення миру та національної єдності на нашій землі.

Ключові слова: Німеччина, об'єднання НДР і ФРН, СРСР, США, Велика Британія, Франція, Польща.

Проблеми і виклики, з якими зіштовхнулася в останні роки Україна та Європа, імперативно вимагають пошуку шляхів подолання протистояння на континенті та мирного відновлення територіальної цілісності нашої держави. Майже останні п'ять років воєнного протистояння і силові сценарії повернення східних територій Луганської і Донецької областей до України довели не лише згубність цього шляху, але й очевидну обмеженість силових підходів. Як відомо, лише з боку України за різними оцінками загинуло понад 10 тис. осіб, по обидві сторони воєнного протистояння постало близько двох мільйонів українських біженців. Кожна із цих та багатьох інших позицій підтверджує найімовірно великі втрати нашого розколотого народу і суспільства.

Недалека історична практика повоєнної Німеччини, досвід подолання розколу і дводержавності німецької нації можуть і повинні певним чином прислужитися сучасній Україні та міжнародним учасникам у досягненні миру та національної єдності на нашій землі. Зазначимо, що минуло майже три десятиліття від подій доленосної пори, коли наприкінці 1980-х рр. вирішувалося питання подолання дводержавності і досягнення 3 жовтня 1990 р. німецької державної єдності. Тоді п'ять земель східнонімецької держави – Німецької Демократичної Республіки (НДР) ввійшли до складу

західнонімецької держави – Федеративної Республіки Німеччина (ФРН). Сучасники тогочасних подій та й наступне покоління зазначають не лише динамічність подій, але й швидкість досягнення порозумінь міжнародних акторів з низки проблем та підходів, що були важкодосяжними за попередніх десятиліть пошуків. Так, ні під час руйнування берлінської стіни в листопаді 1989 р., ні на початку 1990 р. ніхто не міг передбачити ту швидкість, з якою буде реалізовуватися входження НДР до складу ФРН. Як відомо, західнонімецький уряд на початку революційних зрушень у НДР дотримувався досить поміркованих поглядів на цю проблему. Федеральний канцлер Західної Німеччини Г. Коль у червні 1990 р. підкреслював: «Коли в листопаді 1989 р. я запропонував програму з 10 пунктів, то ніхто не міг уявити, що події розвиватимуться так швидко». Бонн виходив із того, що у 1990 р. ймовірно буде закладено лише «Договірне товариство» між Західною і Східною Німеччиною (ФРН і НДР), а з нього вже пізніше виникне конфедерація. Натомість об'єднання уявлялося реальним «лише через два-три роки». Інші учасники подій ще стриманіше оцінювали таку бажану перспективу. За лютневою 1990 р. ініціативою Г. Модрова, голови оновленого уряду НДР, шлях до єдності мав пройти чотири етапи. «Думаю, що об'єднання відбудеться не так швидко, як це пророчать у Бонні», – заявляв тогочасний міністр закордонних справ вже колишньої радянської держави СРСР Е. Шеварднадзе [1, с. 44].

Як відомо, з проведенням у березні 1990 р. перших (і останніх) вільних виборів у НДР ставало дедалі очевиднішим, що процес єднання набирив динамічного прискорення. Але того, що справа завершиться менш ніж через рік після повалення берлінського муру підписанням акту, який юридично зафіксує єдність Німеччини, нікому не спадало на думку і цього ніхто не передбачав. Відтак, можна стверджувати, що ФРН максимально врахувала обставини, які склалися, і використовувала їх для реалізації історичного шансу на об'єднання німецького народу. Для нас важливим є той факт, що підсумком всіх переговорних процесів, величезним досягненням дипломатії ХХ ст., і зокрема боннської, – були успішні зусилля, які переконали Радянський Союз у прийнятливості воз'єднання Німеччини в межах Атлантичного союзу. Ця перемога стала можливою в контексті творення нових відносин у Європі та світі й стала можливою з огляду на міжнародну довіру, яку здобув Бонн упродовж попередніх десятиріч, а також завдяки узгодженості дій західних союзників та врахування законних інтересів СРСР. **І все це в кінцевому підсумку лягало у площину інтересів зміцнення неконфронтаційної системи відносин, творення якої поділяли як дві наддержави – США та СРСР, так і країни Європи, зокрема й складові державні частини розколотої Німеччини.**

Важливо зазначити цілеспрямовану діяльність уряду ФРН та узгодженість його провідних позицій з Білим домом. В активі провідних політиків Бонну була їх опора на доробок попередніх років та врахування засад нового

політичного мислення, яке обстоювали можновладці Кремля, а також чутливість до швидкоплинних подій в экс-НДР. Власне, боннські політики оперативно корегували власні підходи (за умов коаліційного уряду були свої складнощі), вони слухно задіявали очільників Вашингтону та їх стратегів для належного впливу навіть на союзників та на лідера і представників Кремля, що й привело до радикального успіху. Тобто **зовнішньополітичні аспекти об'єднання НДР із ФРН мали доволі важливе значення і вагу при врегулюванні проблем Німеччини на межі 1989-1990 рр.** Тому, власне, на цьому варто зосереджувати особливу увагу, коли ми оцінюємо успіх боннської дипломатії. Адже велике значення мала активна підтримка Г. Коля з боку США і, перш за все, від тогочасного президента Дж. Буша [2, s. 36].

Підтвердженням цьому були як реальні кроки очільників у Вашингтоні, так і спогади їх підлеглих. Так, можна зазначити, що в листопаді 1989 р., за оцінкою Р. Блекуїлла – спеціального помічника президента США, – для більшості експертів Заходу з проблем безпеки першочерговим питанням у Європі була Німеччина, в якій посилювалося прагнення до єдності і яка мала отримати в перспективі необмежений суверенітет та залишитися невід'ємною складовою частиною НАТО. Така честолюбна мета, як зазначив Р. Блекуїлл у 1994 р., уявлялася майже нездійсненною. Багато хто з експертів побоювався, що Радянський Союз ніколи не погодиться на об'єднання на таких засадах, оскільки це було б досить радикальною відмовою від попередньої, з труднощами досягнутої системи безпеки [3, s. 217].

Варто враховувати, що для Європи після «ніжної революції» кінця 1989 р. у НДР проблема подолання розколу німецького народу переходила із політичної перспективи у площину безпосереднього завдання поточної політики. **Учасники подій, держави-переможниці у Другій світовій війні, сусіди і союзні країни чітко усвідомлювали, що перспективи реального об'єднання Східної і Західної Німеччини – доволі серйозна і відповідальна справа, яка відбуватиметься у зовсім інших умовах, ніж попередні доленосні для німецького народу часи.** Адже при об'єднанні у 1871 р. імперія виникла після кривавої війни, і єдність досягалася «залізом і кров'ю». Іншою була й ситуація після Версальського мирного договору 1919 р., що нав'язав переможеній країні принизливі умови. Цього разу німці могли об'єднатися лише за доброю згодою своїх сусідів і, головне, країн-переможниць. А у останніх були свої перестороги, зацікавленості, які варто було враховувати в Бонні та Берліні.

На шляху подолання розколу Німеччини стояло чимало перешкод. Зацікавленим сторонам необхідно було подолати сталі упередження, ідеологічні догми та навіть психологічні бар'єри. Про це свідчить аналіз оцінок і підходів як на початку об'єднання і на завершальних його етапах, так і більш віддалені спогади дієвих осіб цих подій. З іншого боку, країнам-учасникам німецького врегулювання довелося врахувати реальний перебіг подій, власне, в обох німецьких державах.

Процес німецького зближення і наступного об'єднання не вичерпувався проблемою досягнення німцями спільної державності та визначенням військово-політичного статусу нової держави, але стосувався найважливіших аспектів міжнародного життя: стратегічних відносин між Сходом і Заходом, забезпечення миру і рівноваги на нових засадах, перспектив розвитку загальноєвропейського процесу, а також західноєвропейської інтеграції.

Як відомо, тогочасні мотиви держав-переможниць були історично-традиційними. Країни Заходу виходили із жорсткої вимоги до майбутніх результатів німецького об'єднання – відмови від будь-якого нейтралістського курсу і неодмінного членства об'єднаної Німеччини в НАТО. Відповідно до цього активне залучення об'єднаної Німеччини до західноєвропейських структур повинно було гарантувати безпеку, а контроль НАТО – національно-державні інтереси країн Заходу після приєднання НДР і Західного Берліна до ФРН. Все це унеможлиблювало б виникнення джерела політичного ризику для Європи.

Власні інтереси мав також і СРСР, лідери якого сподівалися одержати військово-політичні гарантії безпеки, посісти чільне місце в європейському політичному процесі, забезпечити сприятливіші зовнішньополітичні умови проведення внутрішніх реформ, фінансову підтримку Заходу, де головним кредитором міг виступати саме Бонн.

Звісно, що німецькі країни-учасники виходили зі своїх позицій. Уряд Г. Модрова вже у листопаді 1989 р. був готовий піти далі Договору про основи відносин між двома німецькими державами, але при збереженні державного суверенітету НДР. Його перша програма була спрямована на синхронізацію німецько-німецького зближення з розгортанням загальноєвропейського співробітництва в різних сферах [4]. Це був рішучий крок уперед у міждержавних відносинах, які були унормовані на двосторонньому та багатосторонньому рівнях. Водночас, підходи очільника уряду Східної Німеччини не враховували всієї глибини і наслідків внутрішньої кризи НДР, які наростали з кожним наступним днем.

Однак, **важливим є те, що підхід керівництва східнонімецької держави ґрунтувався на врахуванні тенденцій саме неконфронтаційного розвитку на континенті.** Його реалізація могла привести до створення засад колективної безпеки на позаблоковій основі в Європі. Уряд НДР виходив з бажаної послідовності подій. Тим самим спільний пошук міжнародних форм державного самовизначення німців здійснювався б у таких межах, які передбачали б формування нової системи безпеки і послаблення впливу НАТО та його позаматерикових членів у Центральній Європі. Синхронність перебігу подій на теренах двох німецьких держав пов'язувалася би із зростанням загальноєвропейських структур поряд із регіоналізацією всього спектру співробітництва.

Звичайно, цей процес вимагав би будівництва нової системи відносин Франції з ФРН, а потім і об'єднаною Німеччиною. У такому випадку зближення НДР-ФРН підпорядкувалося би згортанню традиційного міжблокового суперництва та динаміці формування загальноєвропейських структур безпеки. **За таких умов хід подій унеможливив би керівництво німецько-німецьким зближенням з боку ФРН.** Адже без сформованих нових умов безпеки на континенті (а не заміні біполярної системи і стабільності натівською) просування до німецької єдності зустріло б опір майже повсюдно у країнах Європи. Звичайно, що такий можливий варіант вимагав би чималих зусиль усіх зацікавлених держав, а головне, він нівелював би переваги Бонна і всієї політичної та економічної потужності ФРН.

Враховуючи все це, західнонімецька сторона мала перехопити ініціативу. Даній меті підпорядковувалася десятипунктна програма Г. Коля, що з'явилася через 11 днів після першої програми Г. Модрова. Федеральний канцлер у «10 пунктах» також передбачав, що «розвиток німецько-німецьких відносин залишиться нерозривним із загальноєвропейським процесом, з відносинами між Заходом і Сходом», що Гельсінкський процес був і залишається, що це «ядро побудови загальноєвропейської архітектури». Поряд з цим однозначна підтримка НБСЄ має доповнюватися «далекосяжними і енергійними кроками у справі роззброєння». У кінці документа наголошувалося на прагненні Бонна врахувати інтереси усіх залучених до процесу подолання розколу Німеччини сторін та надати йому сталий і виключно мирний характер. Констатація ж готовності ФРН лишитися в НАТО, інших західних союзах, більше інтегруватися в політичні й економічні процеси в Європі виразно окреслювала коло союзників Бонна у справі ще лише бажаного німецько-німецького зближення [5].

Стратегічно вирашним і свідомим в урядовій програмі Г. Коля була відсутність положення щодо кордонів майбутньої Німеччини. Адже саме відсутність у десятипунктній програмі західнонімецьких гарантій стабільності існуючих кордонів із сусідами двох німецьких держав викликала значну занепокоєність. **Такий помітний усім хід політичного діалогу навколо німецького об'єднання підкреслював особливе значення НАТО як гаранта стабільності у Західній і Центральній Європі.** Цей свідомий підхід канцлера ФРН досить відчутно посилював позиції США у німецько-німецькому зближенні і тим самим вів справу до обмеження впливу СРСР у політико-дипломатичному врегулюванні, до послаблення його участі у найважливіших турбулентних змінах на континенті.

Досить швидко бачення США та їх вимоги до врегулювання саме зовнішніх аспектів німецько-німецького зближення систематизував Дж. Бейкер на прес-конференції 29 листопада 1989 р. В інтересах загальної європейської стабільності «прогрес у напрямі єднання повинен проходити поступово і мирно, крок за кроком, як елемент процесу... за умови, що єднання буде відбуватися у

контексті належності німців до НАТО і поглиблення інтеграції до ЄС». Потім держсекретар США підкреслив, що «Вашингтон виступає і підтримує визнання непорушності кордонів і зміну їх лише мирним шляхом, що не згадав Г. Коль» [2, с. 36].

Вперше офіційна позиція радянського керівництва щодо врегулювання зовнішніх аспектів німецько-німецького зближення була викладена Е. Шеварднадзе у промові в Європарламенті лише 19 грудня 1989 р. Він заявив про право німців на самовизначення у політичній, економічній і соціальній сферах, а також те, що німецькою територією є власне територія ФРН, НДР і Західного Берліна. **Ключовою вимогою СРСР до німецького єднання міністр називав саме збереження стабільності на континенті в умовах поступової трансформації блокової системи безпеки у загальноєвропейську** [6, с. 13].

Іншими словами, виступ Е. Шеварднадзе свідчив про прийняття Москвою американської ідеї з Берлінського співробітництва, яку ще у грудні 1987 р. відкидали НДР і СРСР. Тим самим Кремль засвідчував зміну своєї позиції у бік поширення «права щодо самовизначення» і на німців та свою готовність до компромісів. Таким чином, це також підтверджувало обмеженість Москви щодо ефективних політичних засобів впливу на нову ситуацію.

Дипломатичні кола Заходу зміну у радянському підході сприйняли як готовність Кремля поступово здавати свою традиційну сферу впливу в Центральній Європі. **Вразливість позиції СРСР виявилася в тому, що вона базувалася на сподіваннях на права країн-переможниць. Однак у нових умовах дані права вже не були дієвим засобом впливу на німецьке врегулювання.** Це зумовлювало помилковість засад: зусилля радянської дипломатії були спрямовані на досягнення майже нереальної мети – використання німецько-німецького єднання як каталізатора загальноєвропейського зближення. Заважала також непослідовність і помилковість у підходах радянського керівництва.

Так, спочатку СРСР спробував оволодіти ситуацією в НДР: спираючись на спадкоємця правлячої Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЕПН) – Партію демократичного соціалізму (ПДС). 5 січня 1990 р. у газеті «Правда» публікується Заява МЗС СРСР з головною вимогою невтручання у справи НДР. Створення надійних гарантій безпеки передбачало (з погляду радянських зовнішньополітичних інтересів) відповідний контроль СРСР за розвитком політичної ситуації в Німеччині. До цього підходу додавалися відповідні пропозиції наступників Е. Хонеккера: ПДС опублікувала 6 січня 1990 р. розгорнуту заяву, в якій спиралася на застарілу ідею можливості міжнародно-політичного врегулювання німецького зближення і подальшого єднання за умови нейтрального шляху для Німеччини. Такий напрям подій створив би іншу геополітичну ситуацію. Він вимагав від країн-учасниць німецького врегулювання, включно з СРСР, предметного обговорення і розробки основних засад контрольованого переходу Німеччини до незалежної політики. Реалізація

цієї політики могла б проходити за умови потужної координації і підтримки державами-переможницями, аж до можливого жорсткого втручання у внутрішні справи німців. Однак, відразу ж 7 січня Е. Шеварднадзе підтвердив головну лінію Москви: «послідовність радянської позиції у німецькому врегулюванні полягає у відмові від застосування сили» [7].

Для такої непослідовності Кремля, певно були відповідні причини. По-перше, це відсутність виваженої стратегії у німецькому питанні, нерозробленість варіативності підходів до швидкоплинних змін. По-друге, невдалі спроби врахувати неналаштованість західних держав, зокрема Великої Британії та Франції, сприйняти динамічно зростаючі перспективи об'єднання Німеччини. По-третє, гострота внутрішніх проблем СРСР, особливо тяжкі наслідки економічної стагнації давалися взнаки й щодо зовнішньополітичних викликів.

Підтвердження цього знаходимо у документах того періоду та у спогадах відповідних діячів різних країн. Так, у мемуарах М. Тетчер – колишній прем'єр-міністр Великої Британії, стверджує те, що у вересні 1989 р. М. Горбачов переконував її у Москві в тому, що «СРСР не бажає возз'єднання Німеччини». Натхненна запевненнями радянського лідера, вона під час наступних зустрічей з Дж. Бушем і Ф. Міттераном слушно наполягала лише на створенні «справді демократичних умов у НДР». Тема возз'єднання, вважала М. Тетчер, могла б стати актуальною лише через кілька років. Вона наводить факти двох своїх «неофіційних зустрічей» і «конфіденційних домовленостей» з Ф. Міттераном щодо стримування німецького процесу. Однак, на Заході голосу «залізної леді» не почули і швидко зрозуміли, що Ф. Міттеран не вважає за зраду французьких інтересів зміцнення Німеччини. Така позиція, як не без підстав наголошувала М. Тетчер, пояснювалася побоюваннями, що жорстка антиоб'єднувальна позиція могла б призвести до краху франко-західнонімецької осі. Потім стало очевидним, що американці також не докладатимуть зусиль до «гальмування процесу возз'єднання». Сама ж М. Тетчер завжди ставилася з недовірою до заяв німецьких керівників про нову роль Німеччини і німців у Європі. Аналізуючи події тієї пори, М. Тетчер у своїх мемуарах також підкреслювала, що Г. Коль на протигагу духу паризької зустрічі на вищому рівні у листопаді 1989 р. «ринув до возз'єднання без попередніх узгоджень із своїми союзниками» [8].

Варто уточнити, що у вищих урядових колах Бонна ніколи не робили таємниці з того, що провідні політики Заходу насторожено ставилися до ідеї возз'єднання двох німецьких держав. Процес німецько-німецького зближення досить швидко підтримали лише Дж. Буш, Ф. Гонсалес і Б. Малруні. Довше всіх заперечував СРСР.

У цьому контексті зазначимо, що питання ставлення Кремля до подолання повоєнної дводержавності Німеччини мало завжди особливе значення і було центральним у європейському напрямі зовнішньої політики СРСР. «Буде єдина Німеччина, але Німеччина соціалістична!» – патетично вигукував М. Хрущов

на початку 1960-х рр. Сучасник подій М. Горбачов при зустрічі з Дж. Бушем на Мальті у грудні 1989 р. застерігав від «штучного форсування» вирішення німецького питання. У ЦК КПРС у грудні 1989 р. М. Горбачов запевняв, що Москва «не залишить НДР напризволяще», оскільки вона є стратегічним союзником по ОВД. Він вважав, що варто неодмінно виходити з існування двох німецьких держав, між якими може розвинутися мирне співробітництво [9].

Однак поряд із офіційною лінією радянського керівництва існували й інші підходи. Про це слушно говорив В. Фалін – відомий радянський дипломат, у своїх спогадах, зазначаючи, що у керівництва Москви скоріше за все після 1987 р. взяла гору думка «відпустити НДР». Цю гіпотезу він обстоює, спираючись на часті особисті спілкування з керівництвом СРСР і відому книгу М. Горбачова про перебудову. Варто підкреслити, що пропозиції «відпустити НДР» для радянського керівництва були не нові. Так, у провину Л. Берії (1953 р.) ставився і «капітулянтський зміст пропозицій із німецького питання», коли він (на засіданні уряду 27 травня 1953 р. – напередодні масових протестів на вулицях Берліна) пропонував відмовитися від будівництва соціалізму у Східній Німеччині, наголошуючи на корисності того, щоб «Західна і Східна Німеччини об'єдналися як буржуазна миролюбна держава» [10, с. 144, 162]. Звісно, що в той час це оцінювалось як «зрадницькі дії», навіть не ідеї чи думки.

Варто підкреслити, що на психологічне сприйняття подій впливала і поведінка німців на порозі 1990-х рр., яка була не завжди раціональною. У пресі ФРН порушувалися питання, що вже були вирішені і відійшли в минуле: польські кордони, німецькі переселенці та німецькі меншини в інших країнах. У партнерів по ЄС виникали сумніви відносно зацікавленості ФРН у зміцненні співтовариства. Щодо питання західних кордонів Польщі на початку дискусій Г. Коль, на відміну від Г.-Д. Геншера (з яким з цього приводу були суперечки), не зайняв однозначної позиції, маневрував.

У Західній Німеччині тривали дискусії партій з питань умов, термінів і можливих наслідків об'єднання. Низка дослідників, видатних політичних діячів ФРН виступали за збереження статус-кво у німецькому питанні. Свої погляди вони обґрунтовували не з ідеологічних міркувань, а виходили із щирого бажання не завдавати німцям та їх сусідам нових прикрощів. К.Ф. Бойме, Л. Пробст, П. Глотц, Г. Хайман та інші автори вказували і на протидію багатьох країн, що була відчутна на початку німецького врегулювання. Опоненти возз'єднання нагадували про агресивність німців і експансіонізм у минулому, про факти екстремізму на теренах Німеччини (особливо її східних земель) на межі 1990-х рр.

Президент ФРН Р. фон Вайцеккер виходив із засад паритетних можливостей Бонна і Берліна на «поступове просування до державної єдності» [11]. Значно менше захоплення, ніж в урядовій коаліції, викликала перспектива єднання у соціал-демократів та партії «зелених» ФРН. Головний

редактор газети «Цайт» Т. Заммер застерігав від активізації реваншизму. Він рішуче ставив питання про те, «чи можна довіряти возз'єднану Німеччину ХДС». Не маючи мужності визнати остаточно західний кордон Польщі, ХДС тим самим «лє воду на млин усіх реваншистів» [12]. Авторитетні газети і часописи наводили огляди зарубіжних публікацій, міжнародну реакцію на проблему єдності та хід німецько-німецького врегулювання.

Переосмислюючи перебіг подій тієї доби, аналізуючи можливі варіанти зовнішніх аспектів врегулювання німецької проблеми, варто підкреслити, що НДР без реальних перспектив об'єднання з ФРН могла б перетворитися у досить суттєвий чинник нестабільності на континенті, детонувати значні руйнівні потоки. Засуджуючи минулий протиприродний прикордонний режим НДР, жорсткі обмеження на приватні зв'язки її громадян з ФРН, зазначимо, що після «повалення берлінського муру» і відкриття міжнімецького кордону за два місяці до ФРН мігрувало понад 400 тис. переселенців із НДР, а мільйони її громадян здійснювали кількаразові поїздки [13]. Висвітлюючи зміни на порозі 1990-х рр. у східноєвропейському регіоні, необхідно застерегти, що нерегульований процес злиття НДР з ФРН міг би призвести до непередбачуваних наслідків. Два військових союзи, що зіштовхувалися саме тут, не були готові до такої межі ризику для континенту. ФРН мала всі підстави, щоб перехопити ініціативу і неодмінно скористалася цим.

Розвиток подій у Німеччині вже в січні 1990 р. переконував, що зближення НДР і ФРН помітно випереджає розробку спільно узгоджених міжнародно-політичних меж об'єднувального процесу. Політичний розвиток у НДР набирав характеру швидкого зламу її державних структур.

Підкреслимо, що спроба взяти під контроль східно-німецьку ситуацію з боку СРСР мала б згубні наслідки. За таких умов необхідно було б використовувати радянську півмільйонну армію в НДР, щоб блокувати об'єднання. Між іншим, логіка такого розвитку подій змусила б застосувати війська не лише в Німеччині, а й у інших країнах східного блоку. А це призвело б не до збройної конфронтації між Сходом і Заходом, а до більш драматичного протистояння: СРСР – проти решти світу. Такий підхід суперечив лінії Москви, яка визнала право німецького, як і інших народів, на самовизначення.

З висоти історичного часу вельми рельєфними постають підходи політиків Бонна щодо узгодження перспектив вирішення проблеми державної єдності німців як із західними союзниками, так і з державами Східної Європи. Про заангажованість США та свідомі розрахунки канцлера ФРН вже вказувалося. Відповідні переговори з Францією щодо узгодження перспектив міжнародно-політичного врегулювання, темпів об'єднання німецьких держав відбувалися постійно. Знаковими були не лише зустрічі очільників, але й участь у них Г.-Д. Геншера – віце-канцлера, лідера вільних демократів та партнера християнських демократів по урядовій коаліції ФРН. Знаковим став візит останнього до Парижа 30 січня 1990 р. Сторони спільно

визначили вагому роль процесу НБСЄ, підтвердили значення ЄС і активну участь двох країн у рішучому нарощуванні європейської інтеграції. Звірівши так би мовити підходи сторін, голова зовнішньополітичного відомства ФРН виступив з промовою на семінарі в Тутцінзі. Остання стала своєрідним «планом Геншера» – курсом ФРН на врегулювання зовнішніх аспектів німецької проблеми [14, s. 63].

Головним у плані було те, що об'єднана Німеччина обов'язково має лишатись членом НАТО, але війська альянсу не повинні розташовуватись на території экс-НДР, що її активна інтеграційна політика сприятиме європейському процесу. Відповідно до пропозицій Г.-Д. Геншера після досягнення німецької єдності, союзні держави повинні відмовитися від своїх прав і розглядати Німеччину як суверенну державу. Також пропонувалося ліквідувати особливий статус Західного Берліна, який позбавився б союзницької юрисдикції. Німеччина самостійно прийняла б рішення про те, чи стане Берлін столицею об'єднаної держави. Однак багато питань і після пропозицій Г.-Д. Геншера залишалися відкритими. Проте хід реалізації нових ідей продемонстрував великі можливості західнонімецької дипломатії.

У першій половині лютого пройшли консультації з приводу врегулювання зовнішніх аспектів німецького зближення і узгодження позицій «країн-акторів» – ФРН та НДР. США як старший партнер взяли на себе ініціативу в домовленостях із СРСР. Погодження Е. Шеварднадзе з Дж. Бейкером (за підсумками візиту останнього на початку лютого до Москви) про те, щоб обговорювати тему кордонів Німеччини з лідерами ФРН, свідчила про зміну позиції Москви, розуміння нею незворотності політичного процесу в НДР.

Результатом візиту Г. Коля до Москви 10 лютого стало зняття одного з останніх бар'єрів на шляху до об'єднання німців, спільна заява про те, що «питання єдності нації повинно вирішуватися самими німцями», що вони «самі визначають, в яких державних формах, у які терміни, якими темпами і на яких умовах вони цю єдність реалізовуватимуть». Це означало, що робота щодо вироблення зовнішніх рамок розгортатиметься на основі розвитку процесу німецького єднання.

13 лютого на конференції з питань відкритого неба в Оттаві було прийнято рішення щодо формули дипломатичних переговорів для узгодження зовнішніх аспектів досягнення німецької єдності. Вона відома як «два плюс чотири»: ФРН, НДР та США, СРСР, Велика Британія і Франція. Вважалося, що всі питання, пов'язані із внутрішніми аспектами об'єднання, включно з його терміни, повинні вирішуватися лише НДР і ФРН, а зовнішньополітичні проблеми обговорюватимуться представниками шести країн і за участю Польщі при розгляді питання кордонів. Г.-Д. Геншер на цій конференції оголосив «безумовну готовність німців забезпечити мир і стабільність у Європі».

Оцінюючи домовленості в Москві й Оттаві, Г. Коля у бундестазі 15 лютого 1990 р. назвав їх найбільш результативними [15].

Зазначимо, що **мандат переговорів «два плюс чотири», який було закріплено в Оттаві, відображав нову ситуацію, зафіксував інший розподіл сил, причетних до об'єднання Німеччини.** Суттєво обмежувалися можливості держав-переможниць, особливо СРСР, впливати на хід подій. Визнання за німцями права на самовизначення в системі міжнародних відносин після об'єднання чітко фіксувало можливість підпорядкувати результати його реалізації розвитку внутрішньополітичного процесу на території двох німецьких держав.

Як випливає із наведеного аналізу та з урахуванням реального перебігу подій, є підстави стверджувати, що принциповий поворот у розвитку «міжнародної дискусії» про зовнішні аспекти єднання відбувся до конференції в Оттаві, а саме під час візиту Г. Коля до СРСР 10 лютого 1990 р. Узгоджена формула «два плюс чотири» лише фіксувала попередньо зроблені в Москві прозаїчні констатації.

Усвідомивши вразливість своєї позиції, радянська сторона поводи́ла себе непослідовно, знову поверталася до тези про відповідальність чотирьох держав-переможниць за «всю Німеччину» (маючи на увазі формальні правові засади). Але це був не найпродуктивніший шлях. Адже радикальні зрушення в НДР, небезпека дестабілізації в центрі Європи, як і відносини в НАТО, стимулювали Захід обходити, а фактично ігнорувати згадані засади.

Ці і подальші прорахунки (пропозиції щодо загальноєвропейського референдуму з питань єднання німців, демонстрація готовності до формування «радянсько-англо-французького союзу» у складі «шістки» тощо) послаблювали вплив СРСР на німецьке врегулювання. Такі підходи радянської дипломатії віддзеркалювали її непередготовленість до глибоких історичних змін у Німеччині. Нові пропозиції СРСР формулювалися, так би мовити, на ходу. У кінці 1989 р. – на початку 1990 р. його керівництво все ще сподівалося, що об'єднання НДР і ФРН затягнеться на довгі роки; що громадяни НДР прихильні до збереження «першої соціалістичної держави на німецькій землі»; що Захід зможе гальмувати об'єднання, особливо Париж і Лондон, через традиційне суперництво з Бонном; що Варшава і Прага підтримають вимогу не надавати членства об'єднаній Німеччині в НАТО. Але всі ці чинники не спрацювали. Темпи об'єднання визначала воля громадян НДР. При цьому поступ німецько-німецького зближення випереджав процес утворення нових структур безпеки.

Однак у підсумку **результати переговорного процесу і врегулювання німецької проблеми в контексті торування шляху до нової Європи мали позитивне значення.** З висоти історичного часу стає очевидним, що союзникам, радянській дипломатії вдалося досягти максимуму можливого для себе та Європи. Становище, в яке потрапили практично всі учасники переговорного процесу «два плюс чотири», для Радянського Союзу мав

особливі наслідки. Швидкоплинність німецького єднання значно прискорила відцентрові тенденції в ОВД. Повністю знецінювався козир Москви в європейській політиці – перебування радянських військ на території НДР. А їх подальше розміщення в Німеччині у міжнародно-правовому відношенні поставало дедалі менш виправданим. Розвиваючи нові засади зовнішньої політики, надаючи свободу вибору соціальної й політичної системи країнам східного блоку, СРСР сприяв завершенню холодної війни і вирішенню проблем військово-політичного розколу Європи й Німеччини, що вплинуло на подальші глобальні процеси.

Підкреслимо, що відомим результатам переговорів передувала гостра політична дискусія і боротьба у колишньому СРСР, а також наполегливі кроки двох блоків на шляху згортання воєнно-політичного протистояння. **Давши зелене світло і повну самостійність німецькому об'єднувальному процесу, державам, блокам і союзам лишалося лише поспішати за політико-державною інтеграцією у Німеччині.**

У СРСР досвід минулого критично переглядали науковці й оглядачі, політичні діячі. У своїх публікаціях В.І. Дашичев, Н.С. Португалов, А.Є. Бовін, І.Ф. Максимичев, С.В. Смольников та інші автори обстоювали переконання, що за нових умов на континенті об'єднана Німеччина відповідає як інтеграційним процесам у Європі, так і інтересам СРСР, подоланню двополюсного протистояння.

Напружена дипломатична робота за формулою «два плюс чотири», взаємна зацікавленість сторін і блоків дали можливість узгодити зовнішні аспекти німецького єднання, врахувати інтереси СРСР і східноєвропейських країн. Конструктивним змінам у позиції радянської сторони сприяла нова якість військово-політичних відносин Схід-Захід, яка з'явилася наприкінці 1980-х рр. і зміцнилася під час узгодження зовнішніх аспектів об'єднання НДР-ФРН. Так, формуванню атмосфери довіри значною мірою сприяла Лондонська декларація НАТО. Відповідно до неї в діяльності цього блоку посилювалися політичні аспекти, були закріплені зобов'язання не застосовувати першими силу, підтверджені заходи щодо роззброєння у відповідь на виведення радянських військ із Центральної Європи. Подальшим кроком нових відносин стало досягнення США і СРСР «згоди про розгортання взаємин нового типу на засадах відмови від воєнно-політичного суперництва та кооперації діяльності на міжнародній арені», а також домовленості 27 країн-учасниць двох блоків – про відмову від воєнно-політичного суперництва і підписання «Паризької хартії для нової Європи».

Вирішенню зовнішніх аспектів єднання німців сприяла спільна заява ФРН і НДР про визнання остаточною кордонів Польщі, а також трансформація підходів СРСР щодо членства об'єднаної Німеччини в НАТО. Визнавши право німців на вільний вибір соціально-політичної системи, Москва визнала таке ж

суверенне право Німеччини на самостійний вибір військово-політичного статусу.

Звичайно, що тоді (і особливо зараз) наявні військові фахівці і депутати колишнього СРСР В.І. Алксніс, Е.В. Коган, М.С. Петрушенко, та інші діячі, виходячи із старих конфронтаційних стереотипів однобоко оцінювали (оцінюють) результати переговорів, стверджували, що Радянський Союз добровільно поступився в холодній війні, що його інтереси зражені згодою радянського керівництва на входження об'єднаної Німеччини до НАТО.

Такий підхід суперечив ідеї неподільності безпеки та існуючим реаліям. По-перше, зволікання з прийняттям рішення могло призвести до ситуації, коли фактичне врегулювання німецької проблеми відбулося б без дієвої участі СРСР. По-друге, зберігалася реальна небезпека здійснення наміру певних кіл окремих країн загальмувати процес єднання німців «чужими руками». Такий поворот перешкодив би зростаючому співробітництву Німеччини із СРСР. Це виходило б за межі інтересів не лише Москви, а й усієї нової Європи.

То ж, 12 вересня 1990 р. у Москві відбулася остання зустріч у форматі «два плюс чотири», під час якої було підписано Договір про остаточне врегулювання стосовно Німеччини, який передбачав набуття нею повного суверенітету у своїх внутрішніх і зовнішніх справах [16, с. 15-18]. Важливим положенням стало твердження, що Договір не зачіпає права Німеччини на участь у союзах. Договором обмежувалися чисельність і завдання розташованих у Німеччині іноземних військ, визначався новий правовий статус їх перебування, умови виведення. Договір підтвердив остаточний характер кордонів об'єднаної Німеччини, відмову її від територіальних претензій, обмеження на володіння зброєю масового знищення.

Підсумовуючи розгляд практики об'єднання ФРН-НДР і роль у ньому міжнародних акторів, варто зазначити наступне. Цей важливий політико-дипломатичний процес мав і має величезне значення не лише для Німеччини, але й для кожного із акторів тих доленосних змін. Адже **подолання німецького розколу, досягнення державної єдності Німеччини підвело ризику під цілою епохою повоєнного розвитку Європи і світу.** Досвід не лише діяльності Бонна, його дипломатії, але й роль у цих процесах союзників Західної Німеччини, а також Москви та інших акторів має непересічне значення. Саме вкоріненість ФРН у західні структури і зміцнення союзницьких відносин у колі демократій, прихильність інших країн підтримати перевірений часом курс західнонімецької держави уможливили здавалось би ще недавно неймовірне – досягнення єдності Німеччини у новій Європі. Кожний із учасників тих подій відігравав вагому роль. Однак, **опора ФРН на США, узгодженість підходів у принципових питаннях, відповідна координація зусиль Бонна і Вашингтона, соціально-економічна спроможність Західної Німеччини та сповідування всіма учасниками переговорного процесу**

неконфронтаційних засад відносин на континенті принесли очікувані результати.

Таким чином, врегулювання міжнародно-політичних аспектів німецького об'єднання відбулося під час політико-дипломатичної боротьби, змагання сторін, що завершилася виробленням консенсусу зацікавлених держав і міжнародних організацій.

У цілому вирішення зовнішніх аспектів об'єднання ФРН і НДР та Західного Берліна було складним політико-дипломатичним процесом, під час якого німецько-німецьке зближення було вирішальним динамічним чинником пошуку узгодженості міжнародно-політичних меж, форм, засобів і термінів німецького єднання. Політико-дипломатичне узгодження було досягнуто у процесі взаємодії зацікавлених сторін, у результаті якого стало можливим формування засад нового міжнародно-політичного розвитку на континенті, подолання воєнно-політичного протистояння Схід-Захід. Тут варто зазначити, що на користь ФРН спрацював фундаментальний принцип міжнародної політики, який сформулював свого часу К. фон Клаузевіц, що зовнішньополітичні завдання досяжні тоді, коли вони відповідають наявним матеріальним засобам і ресурсам та міжнародним умовам, які прийнятні для країни.

Пакетний підхід до проблем, зумовлених об'єднанням Німеччини, став проявом конструктивізму і нових можливостей всіх учасників. Нові підходи сторін сприяли нарощуванню кроків на шляху відмови від біполярної політичної стратегії країн континенту і двох наддержав, оновленню політичних процесів у Європі. Результативний пошук узгодженої позиції німецьких держав і трьох західних держав-переможниць, відсутність чіткої і вираженої позиції СРСР, яка відповідала співвідношенню власних і союзницьких можливостей та брак дипломатичного мистецтва призвели до прийняття загалом західної концепції врегулювання. Все це суттєво послаблювало вплив СРСР на вирішення ключових воєнно-політичних питань європейського політичного розвитку.

Боннська дипломатія, ґрунтуючись на нових засадах, досягла стратегічної мети – німецької державної єдності, застосовуючи різні форми і методи діяльності, виявила максимально можливу наполегливість і зважену тактику. Водночас відбувалося і мирне втручання західнонімецьких політиків у політичні процеси в НДР. Це особливо було відчутним у передвиборчих мітингах, маніфестаціях, відбивалося інформаційним тиском тощо, коли йшла підготовка до березневих 1990 р. виборів до Народної палати (парламенту) НДР. Проте, це все відбувалося без застосування воєнної сили чи силових засобів. Західнонімецькі урядові кола, прагнучи досягти стратегічної мети – державної єдності нації, ігнорували вимоги міжнародного права. Іншими словами, становлення об'єднаної ФРН було відбиттям нових політичних реалій

на континенті і одночасно сприяло зростанню значних геополітичних змін у Європі і світі.

Відтоді, досягнувши своєї стратегічної мети, ФРН, яка налічує біля 83 млн. громадян і є економічною надпотоугою Європи, виступає дієвим чинником у формуванні системи постконфронтаційних відносин на європейському континенті і у світі в цілому. Потужність і соціально-політична привабливість ФРН, на засадах якої розвивається об'єднана Німеччина, може і повинна стати природним центром і каталізатором мирного європейського устрою.

Тож, Українській державі, її дипломатії варто досить ретельно поставитися до вивчення і врахування історичної практики повоєнної Німеччини з подолання розколу і дводержавності німецької нації для вирішення проблем і викликів, які вже протяжний час стоять перед країною і суспільством. Досвід політико-дипломатичного розв'язання здавалося б застарілої повоєнної проблеми розколу Німеччини і німецької нації можуть і повинні певним чином прислужитися сучасній Україні та міжнародним учасникам у досягненні миру та національної єдності на нашій землі. Виведенні уроки із того по-своєму складного повоєнного спадку, як і практика врахування інтересів сторін та шляхів досягнення компромісів з багатьох актуальних проблем на ґрунті неконфронтаційної стратегії спроможні бути не лише затребуваними, але й доволі корисними для вирішення поточних проблем і творення майбутнього України.

Список використаних джерел та літератури

1. Кудряченко А.І. Мистецтво можливого або успіх боннської дипломатії // Нова політика. – 1997. – № 1. – С. 44-52; Плато А. фон Объединение Германии – борьба за Европу. – М.: РОССПЭН, 2007. – 511 с.
2. Aus Politik und Zeitgeschichte. – Bonn. 1990. – № 29. – S. 36.
3. Blackwill R.D. Deutsche Vereinigung und amerikanische Diplomatie Aussenpolitik. – 1994. – 45. Jg. – № 3. – S. 217; Teltschik H. 329 Tage. Innenansichten der Einigung. – Berlin: Siedler Verlag, 1991.
4. Regierungserklärung der DDR am 17 November 1989 // Europa Archiv 1989 – F. 24 – S.D716-728.
5. Bulletin des Informationsamt Dienst BRD. 29 November. 1989. –S. 1232-1238.
6. Вестник МИД СССР. – 1990. – № 5. – С. 13.
7. Московские новости. – 1990. – 7 января.
8. Thatcher M. Downing Street No.10. Die Erinnerungen. – Düsseldorf: Econ Verlag, 1993. – 1232 s.; Вести Европы. Проблемы. Анализ. Перспективы. – М., 1993. – 3 ноября.
9. Правда. – 1989. – 25 декабря.
10. Пленум ЦК КПСС 2-7 июня 1953 г. Стенографический отчет. Известия ЦК КПСС. – 1991. – № 1. – С. 144, 162.
11. Interview des Präsidenten der BRD R. von Weizsäcker am 13 Dezember 1989 // Europa Archiv. – 1990. – F.4. – S.D88-90.
12. Die Zeit. – 1989. – 8 Dezember.
13. Berliner Zeitung. – 1990. – 27 Januar.
14. Der Bundesminister des Auswärtigen informiert. Mitteilung für die Presse. – 1 Januar. – 1990. – S. 63.

15. Die Vereinigung Deutschlands im Jahr 1990. Eine Dokumentation. – Bonn. 1991.
16. Договор об окончательном урегулировании в отношении Германии // Вестник МИД СССР. – № 19. – С. 15-18.

Кудряченко А.И. ФРГ-ГДР: опыт объединения и роль в нем международных акторов.

В статье анализируется практика и ход событий 1989-1990 гг. относительно достижения немецкого государственного единства с точки зрения согласования внешнеполитических проблем вхождения Восточной Германии (ГДР) в состав Западной Германии (ФРГ). Раскрываются подходы различных государств, которые были участниками переговорного процесса, относительно согласования основ мирной смены границ при одновременном укреплении стабильности и доверия в обновленной Европе. Отдельно раскрывается трансформация концептуальных подходов советского руководства к урегулированию германского вопроса послевоенной эпохи и периода блокового противостояния. Анализируются положения касательно динамических изменений позиции ведущих акторов, преодоления ими сложившихся стереотипов и идеологических штампов, поиск путей согласования взглядов заинтересованных государств в преодолении раскола немецкой нации в плоскости достижения неконфронтационной системы отношений на континенте.

Анализ проведен с точки зрения востребованности опыта объединения Германии, преодоления ее национального раскола и роли в этих процессах международных акторов. Отмечается, что историческая практика послевоенной Германии, опыт относительно недавнего преодоления дводержавия немцев может и должен определенным образом служить Украине и международной проукраинской коалиции в преодолении современных проблем и вызовов, а также в деле достижения мира и национального единства на нашей земле.

Ключевые слова: Германия, объединение ГДР и ФРГ, СССР, США, Великобритания, Франция, Польша.

Kudryachenko A. FRG-GDR: the Experience of Unification and the Role of International Actors in It.

The article analyzes the practice and course of the events of 1989-1990 concerning the achievement of German state unity in terms of the coordination of foreign policy issues of the entry of East Germany (GDR) into the West Germany (FRG). The approaches of different states that were participants in the negotiation process are revealed, with regard to the harmonization of the foundations of the peaceful change of borders, while at the same time strengthening stability and confidence in a renewed Europe. Separately, the transformation of the conceptual approaches of the Soviet leadership to the settlement of the German question of the post-war era and the period of block confrontation is revealed. The article analyzes the situation regarding the dynamic changes in the position of leading actors, overcoming their stereotypes and ideological stamps, the search for ways to reconcile the views of interested states in overcoming the split of the German nation in the plane of achieving a non-confrontational system of relations on the continent.

The analysis is conducted in terms of the need for the experience of uniting Germany, overcoming its national split and the role of international actors in these processes. It is noted that the historical practice of post-war Germany, the experience with the recent overcoming of the dual power of the Germans, may and must serve in a certain way Ukraine and the international pro-Ukrainian coalition in overcoming modern problems and challenges, as well as in achieving peace and national unity on our land.

Keywords: Germany, unification of the GDR and FRG, USSR, USA, Great Britain, France, Poland.